

Filozofia zrównoważonego rozwoju jako subdyscyplina badań filozoficznych

The philosophy of sustainable development as a subdiscipline of philosophical research

Andrzej Papuziński

*Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Instytut Nauk Politycznych, Zakład Filozofii Ekorozwoju i
Polityki Ekologicznej, ul. Przemysłowa 34, 85-758 Bydgoszcz*

Streszczenie

Artykuł jest podsumowaniem badań prowadzonych nad filozofią zrównoważonego rozwoju przez autora tego opracowania w latach 2004-2007. Dotyczyły one genezy, przedmiotu, celu, systemu aksjologicznego, koncepcji edukacji i głównych problemów filozofii zrównoważonego rozwoju oraz zasady zrównoważonego rozwoju jako ontologicznej podstawy (w sensie ontologii bytu społecznego) współczesnej polityki ochrony środowiska. Szczegółowe wyniki były sukcesywnie przedstawiane w formie referatów i publikacji. Każde kolejne opracowanie prowadziło do wniosku o bezzasadności stanowiska przyjętego przez polskie środowisko filozoficzne, traktujące filozofię zrównoważonego rozwoju w kategoriach jeszcze jednej koncepcji ekofilozoficznej. Każdy następny rezultat badawczy coraz bardziej uzasadniał tezę o autonomicznym charakterze filozofii zrównoważonego rozwoju, ujawniając odmienny w stosunku do ekofilozofii charakter badań skoncentrowanych na zrównoważonym rozwoju jako współczesnej idei politycznej – idei jak najbardziej konkretnej, mającej swoją określoną genezę, wiadomych twórców i takie a nie inne zastosowanie w zakresie międzynarodowych i krajowych stosunków politycznych. Jako samodzielna subdyscyplina filozoficzna filozofia zrównoważonego rozwoju nie była jeszcze prezentowana w polskiej literaturze przedmiotu. Dlatego w tym opracowaniu nacisk został położony na charakterystyce tak rozumianej filozofii zrównoważonego rozwoju. Natomiast aspekty polemiczne, a zwłaszcza analityczno-porównawcze odnoszące się do ekofilozofii, nie są przedmiotem uwagi. Zostały poruszone we wspomnianych studiach cząstkowych i tam je odnajdzie zainteresowany czytelnik¹.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, aksjologia zrównoważonego rozwoju, edukacja ekologiczna, sprawiedliwość międzypokoleniowa, ekofilozofia.

Abstract

The article is the result of scientific research carried out by the author during the period 2004-2007. These studies touched on genesis, subject, aim, axiological system, the concept of education and the main problems of the philosophy of sustainable development and the sustainable development principle as an ontological base (in the

---

¹ Papuziński A., Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju. Zrównoważony rozwój a *iustitia socialis*, w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*; red. Pawłowski A., Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN, vol. 26, Politechnika Lubelska, Lublin 2004, s. 51-71; Papuziński A., Zrównoważony rozwój – współczesny problem ekologiczny: ontologia polityki ochrony środowiska, w: *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. Papuziński A., Wyd. Branta, Bydgoszcz 2005, s. 20-51; Papuziński A., Interpretacje zasady zrównoważonego rozwoju w polskiej literaturze naukowej, w: *Zrównoważony rozwój: Od naukowego badania do politycznej strategii*, red. Banse G., Kiepas A., Edition Sigma, Berlin 2005, s. 105-120; Papuziński A., Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju, w: *Etyka wobec współczesnych dylematów*, red. K. Kalka, A. Papuziński, Wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2006, s. 331-355; Papuziński A., 2006, Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie, w: *Problemy Ekorozwoju. Studia Filozoficzno-Sozologiczne*, vol. 1, no 2, s. 25-32; Papuziński A., Polska strategia edukacji ekologicznej w świetle doświadczeń edukacyjnych na rzecz zrównoważonego rozwoju w Niemczech, w: *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, red. T. Borys, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Jelenia Góra – Białystok 2006, s. 100-124; Papuziński A., Ekofilozofia a filozofia zrównoważonego rozwoju, artykuł zakwalifikowany do druku w: *Obszary badań nad zrównoważonym rozwojem*, red. Poskrobko B., seria KCiŚ PAN Studia nad zrównoważonym rozwojem, t. 3, Warszawa 2007.

sense of ontology of social being) for contemporary politics of protection of the environment. This research led the author to conclude that the standpoint generally accepted by Polish environmental philosophers (which views the philosophy of sustainable development as just another ecophilosophical concept) is unjustified. The philosophy of sustainable development is autonomous. This research concentrated on sustainable development as a contemporary political idea. This idea is concrete, with its own origin, and is known to be applied in international and national political relations. The philosophy of sustainable development is presented here for the first time in Polish literature as an independent philosophical subdiscipline.

Key words: sustainable development, axiology of sustainable development, environmental education, intergenerational justice, ecophilosophy

Wstęp

Idea zrównoważonego rozwoju jest ideą społeczną i polityczną. Za Stefanem Czarnowskim, pionierem badań zaliczanych dziś do historii idei, przez ideę społeczną będzie tu rozumiany *wzór życia dla jednostek jako członków związku ludzkiego i wzór dla społeczeństwa jako związku jednostek. Wzór, którego urzeczywistnienie uważane jest za konieczność, wzór będący przeto nakazem działania* (Czarnowski, 1982, s. 79). Dodatkowa klasyfikacja idei zrównoważonego rozwoju w kategoriach idei politycznej ma natomiast na celu podkreślenie związków tej idei z polityką jako społecznym żywiołem, który przesądził o jej narodzinach i rozwoju, oraz jako sferą życia społecznego, w której od lat dziewięćdziesiątych XX wieku znajduje szerokie zastosowanie.

Analiza literatury filozoficznej poświęconej idei zrównoważonego rozwoju ukazuje bogate spectrum stanowisk. Za sprawą uzasadnień dostarczanych tej idei, filozofowie interpretują ją na wiele różnych sposobów. Każde kolejne uprawomocnienie jest przekształceniem pierwotnej postaci idei, zarówno uzupełnieniem znaczenia i dodaniem sensu, jak i wymazaniem pewnych potencji rozwojowych logicznie w niej wcześniej zawartych. Mimo upływu niewielu lat od jej narodzin, idea zrównoważonego rozwoju została zinterpretowana na tyle sposobów, że można – za Zbigniewem Hullem – wskazać na istnienie trzech różniących się istotnie filozoficznych dyskursów pisania o zrównoważonym rozwoju (Hull, 2005, s. 57-60). I tak musi być. Z chwilą gdy zostanie sformułowana, każda idea zaczyna żyć własnym życiem. Skupiając na sobie siły społeczne, nawiązuje relacje zwrotne z tym dla siebie najbliższym otoczeniem. Jednocześnie i wyznacza kierunek działania swoich zwolenników, i ulega ich oczekiwaniom oraz potrzebom. W ten sposób zmienia swą postać.

Jak dowodzi historia idei nikt i nic nie jest w stanie powstrzymać tego procesu ewolucji. Co do tego nie ma wątpliwości. Natomiast wywołuje je odnośnienie nazwy „filozofia zrównoważonego rozwoju” do wszelkich form filozoficznej refleksji, w której centrum stoi to zagadnienie. Czasem bowiem okazuje się, że słowo „filozofia” jest złączone ze słowami „zrównoważony rozwój” nieco sztucz-

nie, jak we wszystkich tych przypadkach, w których „filozofia” jest tylko zbiorem założeń filozoficznych, jakie dają się wydedukować na podstawie znajomości sposobu pośiłkowania się pojęciem „zrównoważony rozwój” w dyskursie publicznym. Bo chociaż na takie ujęcie pozwala rozumienie filozofii jako namysłu, *który pojawia się wtedy, gdy praktyka staje się samoświadoma* (Blackburn, 1997, s. 123-124), to z kolei przeciwstawia się mu pojmowanie filozofii jako zespołu sądów i wartości tworzących koherentny system – filozofii jako koncepcji filozoficznej. Ale i w takich przypadkach, w których filozofia ma postać systemu, stosowanie nazwy „filozofia zrównoważonego rozwoju” bywa nadużyciem. Bo jeśli konstytutywne dla idei zrównoważonego rozwoju tezy i wartości nie ogniskują na sobie uwagi filozofa, lecz są przez niego odnoszone do innych zagadnień i odmiennych problemów, to prowadzona przez niego refleksja przynależy do subdyscypliny filozoficznej ukonstytuowanej przez te oddalone od zrównoważonego rozwoju kwestie. Aby filozofia zrównoważonego rozwoju zasługiwała na swoją nazwę musi – jeśli tak można powiedzieć – świecić światłem własnym, a nie odbitym.

Na stronach tego artykułu zostanie przedstawiona próba rekonstrukcji, po części projektu, filozofii zrównoważonego rozwoju, która jest wolna od przedstawionych mankamentów. Istotną rolę w opracowaniu jej zarysu odegrają badania dotyczące warunków, w jakich doszło do sformułowania analizowanej idei, oraz celów, jakie za jej sprawą mają być zrealizowane. Uzyskane na tej drodze wyniki będą miały kluczowe znaczenie dla dalszych badań, poświęconych przedmiotowi i systemowi aksjologicznemu filozofii zrównoważonego rozwoju, a także odpowiadającego im systemowi edukacji dla zrównoważonego rozwoju oraz takim problemom filozofii zrównoważonego rozwoju, dla których w innych subdyscyplinach filozoficznych można znaleźć propozycje gotowych rozwiązań.

1. Geneza idei zrównoważonego rozwoju a paradygmat filozofii zrównoważonego rozwoju

Powyżej zostało stwierdzone, że zasada zrównoważonego rozwoju jest ideą społeczną i polityczną. Jak każda tego typu idea powstała w określonej atmosf-

rze społecznej, politycznej, gospodarczej i intelektualnej. Zrozumienie treści takiej idei i roli odgrywanej przez nią w życiu społeczeństwa wymaga rekonstrukcji tych uwarunkowań. Temu zadaniu jest podporządkowana zasadnicza, pierwsza część niniejszego paragrafu, poświęcona genezie tytułowej idei.

Jako idea społeczna i polityczna zrównoważony rozwój jest propozycją opisu, wyjaśnienia i rozwiązania problemu(ów) społecznego(ych). O tym w kolejnej części paragrafu, w którym zostanie zastosowana aparatura badawcza socjologii. Ustalenia pozwolą na wyznaczenie wzorca refleksji filozoficznej poświęconej zrównoważonemu rozwojowi – paradygmatu filozofii zrównoważonego rozwoju w sensie określonym we *Wstępie*.

Od samego początku zasada zrównoważonego rozwoju pozostaje pod presją niepokojów, wywołanych przez pogarszający się stan środowiska przyrodniczego i negatywny wpływ tego procesu na jakość ludzkiego życia. Jej narodziny i rozwój należy wiązać z przemianami zachodzącymi w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX stulecia w społeczeństwach Zachodu. Bombardowane przez informacje o kumulacji antropogenicznych zagrożeń w przyrodniczych podstawach bytu ludzkiego², paraliżowane strachem przed wybuchem wojny nuklearnej³ zaczęły stawiać w wątpliwość osiągnięcia lat powojennych. Świadomość społeczna tej części ludzkości uległa znacznym przeobrażeniom. Swoją kulminację osiągnęły w 1968 r. Eksplozja kontrkulturowych ruchów młodzieżowych, kontestacyjne ideologie i działania intelektualistów⁴ spadły na powojenny porządek z siłą, której moc zaskoczyła przywódców Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, Francji, Republiki Federalnej Niemiec i Włoch. Spiętrzone przez nie fale społecznego niezadowolenia rozlały się szeroko na obszarze świata, od którego zależała sytuacja w innych częściach globu – najbardziej stabilnym pod względem politycznym i ekonomicznym. Zachowanie powojennego *status quo* wymagało zorganizowanego działania ze strony różnych podmiotów politycz-

nych. Pośród nich nie mogło zabraknąć Organizacji Narodów Zjednoczonych.

Rola ONZ w procesie genezy i rozwoju idei zrównoważonego rozwoju jest nie do przecenienia. Nie chodzi tu tylko o odnotowanie faktu, że omawiana idea od grudnia 1968 r. do dziś ewoluuje po szczeblach drabiny zbudowanej z inicjatyw, raportów, agend, komisji i konferencji ONZ, jak: XXIII Sesja Zgromadzenia Ogólnego (3 grudnia 1968 r.), raport Sekretarza Generalnego U'Thanta pt. *Człowiek i jego środowisko* (26 czerwca 1969), pierwsza światowa konferencja poświęcona ochronie środowiska globu w Sztokholmie (5-16 czerwca 1972 r.), III Sesja Rady Zarządzającej UNEP (1975), raport Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju *Nasza wspólna przyszłość* (1987), Szczyty Ziemi w Rio de Janeiro (3-14 czerwca 1992 r.) i w Johannesburgu (26 sierpnia - 4 września 2002 r.). Ważniejsze jest tu coś innego – mianowicie, wpisany w ideę zrównoważonego rozwoju algorytm modelowania rzeczywistości. Na zasadach modelowania obrazu świata – zarówno w wymiarze opisu i wyjaśniania rzeczywistości, jak też prognozowania i projektowania przyszłości – odcisnęły swoje piętno cele i zadania przyświecające powołaniu ONZ. Najważniejsze z nich muszą być uwzględnione w trakcie rekonstrukcji uwarunkowań genezy i rozwoju omawianej idei politycznej. Zgodnie z artykułem 1. Karty ONZ, ma ona służyć realizacji trzech celów: po pierwsze, utrzymaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa; po drugie, rozwijaniu przyjaznych stosunków między narodami w oparciu o zasady równouprawnienia i samostanowienia; po trzecie, rozwiązywaniu na drodze współpracy międzynarodowej zagadnień o charakterze gospodarczym, społecznym, kulturalnym lub humanitarnym.

Konstatacja na temat wiodącej roli ONZ w procesie narodzin i upowszechnienia idei zrównoważonego rozwoju w polityce międzynarodowej nie tylko nakłada obowiązek interpretacji tej idei w kontekście wymienionych celów, ale także obliguje do zawężenia obszaru analizy zawartości treści tej idei przez rezygnację z wątków, które stoją w jasnej sprzeczności z wymienionymi celami. Należy do nich szczególnie takie pomysły przebudowy świata, które sprowokowały rozwinięcie tego kierunku myślenia o problemach globu, który doprowadził do konkretyzacji omawianej idei. Należy bowiem pamiętać, że idea zrównoważonego rozwoju jest konsekwencją sprzeciwu świata polityki i gospodarki wobec nowych i radykalnych koncepcji, uznanych za zagrożenie dla podstaw politycznego ładu międzynarodowego, gospodarczego i społecznego, wypracowanych po II wojnie światowej. Idea zrównoważonego rozwoju to kompromis między nową wrażliwością społeczną na relacje człowiek-środowisko z przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. a wówczas obowiązującymi już od ponad dwudziestu lat zasadami gospodarczymi i celami politycznymi. To kompromis polega-

² Rok 1952: mieszanina pary wodnej i dymu (smog) utrzymująca się przez cztery dni nad miastem powoduje śmierć czterech tysięcy londyńczyków. Rok 1953: około 1000 ofiar zatrucia rtęcią wśród konsumentów ryb z zatoki Minamata, do której przez lata odprowadzały toksyczne ścieki zakłady Chiosso. Rok 1967: pierwsza z serii wielkich katastrof tankowców – w pobliżu wysp brytyjskich tonie tankowiec Torrey Canyon przewożący 120 tysięcy ton ropy, zanieczyszczając ok. 240 mil kwadratowych wybrzeża Kornwalii i Bretanii.

³ Rok 1962: groźba wybuchu wojny między dwoma supermocarstwami (USA, ZSRR) dysponującymi bronią atomową (tzw. kryzys kubański).

⁴ Rok 1968: powstanie Klubu Rzymskiego, ekskluzywnej międzynarodowej organizacji, złożonej z wybitnych przedstawicieli świata polityki, gospodarki, nauki i kultury, ukierunkowanej na badanie problemów o charakterze globalnym.

jący na włączeniu zagadnienia ochrony środowiska do systemu międzynarodowego bezpieczeństwa, wynegocjowanego w obliczu tragicznych doświadczeń najkrwawszych zmagania wojennych w historii ludzkości. To w końcu kompromis wypracowany przez organizację powołaną do stworzenia i wdrożenia stałego i powszechnego systemu bezpieczeństwa w powojennym świecie i do rozwiązywania na drodze współpracy międzynarodowej kwestii o charakterze gospodarczym, społecznym, kulturalnym lub humanitarnym – ONZ. Kompromis ten wyklucza wszelkie radykalne rozwiązania, oparte na: założeniu o przeciwieństwie między naturą i kulturą, filozoficzno-ideologicznej krytyce antropocentryzmu oraz negacji zasady permanentnego wzrostu ekonomicznego.

Idea zrównoważonego rozwoju jest reakcją przedstawicieli polityki i gospodarki na interpretację kryzysu ekologicznego w kategoriach sprzeczności między naturą i kulturą (jak również – o czym warto w tym miejscu wspomnieć – w kategoriach tradycyjnej ochrony przyrody). W przeciwieństwie do radykalnych koncepcji ekologizacyjnych utrzymywanych w duchu negacji tak charakterystycznej dla ruchów sprzeciwu z roku 1968, właściwe ONZ ujęcie problemów wyrastających na linii natura – kultura (przyroda – gospodarka) cechuje realizm i ukierunkowanie na całościowe, wieloaspektowe ujęcie problemu kryzysu środowiskowego. Już w pierwszym dokumencie z tego cyklu, prekursorskim raporcie U Thanta, ogólnoświatowy kryzys dotyczący stosunku człowieka do środowiska został przedstawiony w ścisłym powiązaniu z takimi kwestiami, jak: eksplozja demograficzna, bezplanowy rozwój stref miejskich, zmniejszanie się wolnych terenów, wyniszczenie ziem uprawnych, niebezpieczeństwo wyginięcia wielu form życia roślinnego i zwierzęcego, słaba integracja rozwoju techniki z wymogami środowiska.

Idea zrównoważonego rozwoju jest także reakcją na romantyczne, naiwne i zarazem radykalne „zielone ideologie” i nonsensowne „zielone style życia”, rozwijające się żywiołowo w łonie kontestacyjnych ruchów młodzieżowych w drugiej połowie lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Antropocentryzm (w formie biocentrycznej lub holistycznej) leżący u źródeł wszystkich tych koncepcji był bowiem nazbyt rewolucyjny i nie do przyjęcia przez strażników politycznego, gospodarczego i społecznego *status quo*. Dokonane w nim zrównanie wartości bytu ludzkiego i bytów pozaludzkich groziło poważnymi konsekwencjami dla najważniejszych idei porządku politycznego i społecznego, od zakończenia II wojny światowej rozwijanego przez ONZ konsekwentnie na płaszczyźnie idei praw człowieka.

Idea zrównoważonego rozwoju jest również reakcją na nową ekologiczną ekonomię, która negocjowała zasadnicze pryncypia powojennej gospodarki dobrobytu. W szczególności na opublikowany w 1972 r. raport Klubu Rzymskiego *Granice wzrostu*

(Meadows i inni, 1972), którego autorzy głosili ideę tzw. wzrostu zerowego. Idea ta przekreśla obrany po wojnie kierunek na dalszy wzrost ekonomiczny, wysuwając imperatyw zahamowania gospodarki na osiągniętym poziomie. Tym samym podważała gospodarczy wspornik porządku społecznego w granicach poszczególnych państw, osłabiała ekonomiczny fundament postkolonialnego ładu światowego i godziła w bezpieczeństwo międzynarodowe jako czynnik destabilizacji quasi-pokoju rywalizacji kapitalizmu i socjalizmu.

Z punktu widzenia metodologii, wysunięta przez ONZ idea zrównoważonego rozwoju jest propozycją systemowego (holistycznego) podejścia do zasadniczych problemów społecznych o globalnym charakterze, opartą na założeniu o istnieniu między nimi ścisłych zależności, na podobieństwo układu naczyń połączonych. Przyjmuje się tu, że ingerencja w którykolwiek z problemów społecznych o charakterze przyrodniczym, socjalnym lub gospodarczym pociąga za sobą następstwa w obrębie wszystkich pozostałych.

Metodologiczny aspekt idei zrównoważonego rozwoju eksponuje znaczenie problemów społecznych wpisanych w tę ideę. Czym się charakteryzuje problem społeczny? W ujęciu socjologicznym tym, że nie jest problemem indywidualnym. Można o nim mówić dopiero wtedy, gdy znacząca liczba ludzi postrzega dany problem i jest zgodna co do tego, że potrzebne są działania zdolne doprowadzić do zmiany niepożądanego stanu rzeczy (Frysztacki, 2000, s. 206).

W socjologii problem społeczny jest na ogół definiowany jako zagrożenie dla wartości, norm społecznych, reguł instytucjonalnych, ogólnego porządku społecznego, czy szczególnych interesów, wreszcie w skrajnych przypadkach dla trwania społeczeństwa jako takiego (Frysztacki, 2000, s. 206). Problem społeczny jest sytuacją społeczną o określonej strukturze. W literaturze socjologicznej (Dentler, 1967, s. 3-5; Maris, 1988, s. 7; Matczak, 2000, s. 41-43, 47-48; Nisbet, 1966, s. 5) opisuje się problem społeczny jako sytuację społeczną o strukturze złożonej z trzech elementów. Problem społeczny to sytuacja społeczna:

1. Zdefiniowana przez wpływową grupę społeczną, instytucję lub charyzmatyczne jednostki jako zagrażająca jej wartościom bądź jako odstępstwo od standardów społecznych, których w ich przeświadczeniu należy przestrzegać w celu zachowania życia ludzkiego lub ładu społecznego stojącego na straży tego życia i nadającego mu kształt – ta cecha decyduje o genezie problemu społecznego;
2. Oddziaływująca na duże grupy ludzi – ta cecha nadaje mu charakter społeczny;
3. Podatna na zmiany w wyniku działań podejmowanych w celu zapobieżenia jej odtwarzaniu się (chodzi tu o to, że nie jest to proces „naturalny”, nieuchronny, że w danej

sprawie da się coś zrobić) – ta cecha decyduje o jego sensowności problemu społecznego jako problemu dającego się rozwiązać.

Każdy nowy problem społeczny jest potencjalnym problemem filozoficznym. Dwaj znakomici niemieccy filozofowie Ekkehard Martens i Herbert Schnädelbach wprowadzając czytelnika w zbiór tekstów na temat podstawowych problemów filozofii, stwierdzają: *Problemy filozoficzne sygnalizują, że rzeczy oczywiste stały się problemami; taki jest właśnie historyczny początek filozofii (...). Ważne jest to, że te problemy nie są wynalazkami filozofów – w każdym razie nie z reguły – i że w odróżnieniu od wielu dyscyplin naukowych, które same narzucają sobie problemy i w których samo postawienie problemu jest już niekiedy najważniejszym osiągnięciem naukowym, filozofia otrzymuje swoje pytania z »zewnątrz«* (Martens, Schnädelbach, 1955, s. 43). Innymi słowy, najbogatszym źródłem filozofii są problemy powstające wówczas, gdy podejrzone okazuje się coś, co wcześniej wcale nie nasuwało wątpliwości w codziennym myśleniu i działaniu: w tym problemy społeczne w ustalonym powyżej, socjologicznym sensie tej kategorii. Wchodzą one w zakres horyzontu problemowego filozofii.

I tu istotna dla przedstawianego stanowiska uwaga. Zgodnie z długą linią rozwojową refleksji filozoficznej na temat „kategorii jako określeń bytu” – rozciągającą się od Arystotelesa przez Hegla po „późnego” Lukácsa – do określenia relacji zachodzących między różnymi elementami struktury ontologicznej bytu społecznego można wykorzystywać tylko takie pojęcia, którym w świadomości społecznej przysługuje konkretna treść: konkretno-historyczne kategorie, traktowane jako określenia społecznej gradacji bytu. W myśl tej zasady ontologii bytu społecznego problemy społeczne nie stają się problemami filozoficznymi w sposób dowolny, zależny od filozoficznych barw czy prywatnego „widzimisień” danego filozofa. A jeśli już tak się zdarzy, pozostają w niej pseudoproblemami, obiektami rozważań niekiedy subtelnym, lecz zawsze jałowych, pomysłami uganiającymi się za mirażami idei nie mających żadnego wypełnienia w rzeczywistości. Problemy społeczne wchodzą w zakres horyzontu problemowego filozofii za pośrednictwem świadomości zbiorowej dużych, względnie wpływowych, grup społecznych lub instytucji – takich instytucji, jak np. ONZ. W takim przypadku pełnią istotną funkcję, polegającą na tworzeniu tradycji filozoficznej: w trakcie metamorfozy w problemy filozoficzne, problemy społeczne przesądzą sprawę ekspozycji tych treści dziedzictwa filozofii, które w danych okolicznościach miejsca i czasu uzyskują szeroką akceptację (Głombik, 1982, s. 16). Razem przesądzą kwestię kształtu paradygmatu filozofii zrównoważonego rozwoju.

Paradygmat filozoficzny to pewien wzorzec prowadzenia badań filozoficznych, złożony ze schematu pojęć, wyników i procedur, które organi-

zują późniejszą refleksję. Mając na względzie przedstawione ustalenia na temat idei zrównoważonego rozwoju i metamorfozy problemów społecznych w filozoficzne można wskazać główne determinanty paradygmatu filozofii zrównoważonego rozwoju. To:

1. Horyzont problemowy, czyli zbiór problemów społecznych powiązanych na zasadzie „naczyń połączonych” z tzw. problem ekologicznym,
2. Tradycja filozoficzna, tzn. elementy dziedzictwa filozoficznego – rozumianego jako całość refleksji filozoficznej rozwijanej na przestrzeni dziejów – istotne tu i teraz z uwagi na owe problemy społeczne.

Wymienione determinanty obligują do określenia paradygmatu filozofii zrównoważonego w kategoriach takich założeń, jak:

1. Ontologiczne – człowiek zajmuje na tyle wyjątkowe miejsce we wszechświecie, aby było uprawnione traktowanie przyrody jako jego środowiska, czyli ujmowanie przyrody ze względu na człowieka, np. jego egzystencję, dobro, interes, potrzebę, pragnienie;
2. Antropologiczne – człowiek jest istotą społeczną, mogącą siebie spełnić wyłącznie w grupie, za sprawą relacji nawiązywanych z innymi ludźmi;
3. Aksjologiczne – najważniejszą wartością jest solidarność z innymi ludźmi, jak np. rodzina, przyjaciele, współpracownicy, sąsiedzi itd., obecnymi oraz przyszłymi pokoleniami;
4. Historiozoficzne – ludzkość jest predestynowana do rozwoju i postępu w trakcie historycznego procesu samodoskonalenia się człowieka.

2. Cele zrównoważonego rozwoju a przedmiot filozofii zrównoważonego rozwoju

Obok wzajemnych odniesień kategorialnych, traktowanych jako określenia społecznej gradacji bytu, ontologia bytu społecznego bierze pod uwagę teleologiczną funkcję momentu świadomościowego bytu. Przyjęcie zasady uwzględniania pośredniczącej roli świadomości w stosunkach bytowych na potrzeby refleksji dotyczącej przedmiotu filozofii zrównoważonego rozwoju wyznacza konieczność skierowania uwagi na cel(e), który(e) przyświeca(ją) zrównoważonemu rozwojowi. Z uwagi na podstawowe funkcje wiedzy, jak opisowa, wyjaśniająca i prognostyczna, przedmiot filozofii zrównoważonego rozwoju zostanie przedstawiony w kontekście specyficznych dla niego pytań, obszarów problemowych i zasad konstrukcji modelu rzeczywistości.

Jak twierdzi niemiecki teolog i etyk Dietmar Mieth celem zrównoważonego rozwoju jest praktyka społeczna podporządkowana następującemu imperatywowi kategorycznemu: *Postępuj w taki sposób, żeby problemy wywołane przez sposób rozwiązywania problemów wyjściowych nie okazały się*

większe, niż problemy, którym chciałeś zaradzić⁵. Nie mniej abstrakcyjnie brzmią sformułowania wskazujące na dbałość o zapewnienie ludziom, dzisiejszym i przyszłym pokoleniom, wysokiej jakości życia. A także te, które akcentują kwestię włączenia bezpieczeństwa ekologicznego do ogólnoświatowego systemu bezpieczeństwa⁶.

Te bardzo ogólnikowe sformułowania można dookreślić na drodze analizy treści dokumentów, w których została zdefiniowana i rozwinięta zasada zrównoważonego rozwoju. W raporcie Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju *Nasza wspólna przyszłość*, zrównoważony – czy też „stabilny” (zgodnie z tłumaczeniem *sustainable development* w cytowanym tekście) – rozwój został zdefiniowany jako *rozwój, który zaspakaja potrzeby obecne, nie pozbawiając przyszłych pokoleń możliwości zaspokojenia ich potrzeb* (*Nasza Wspólna Przyszłość*, 1991, s. 67). W odautorskim komentarzu do tej bardzo często przytaczanej definicji zostały wskazane kategorie istotne z punktu widzenia doprecyzowania celów takiego rozwoju. Jedną z nich jest pojęcie potrzeb, z naciskiem na podstawowe potrzeby ludzi biednych. Drugą – ograniczenia narzucane na zdolność środowiska do zaspokajania potrzeb obecnych i przyszłych pokoleń (*Nasza Wspólna Przyszłość*, 1991). O tym samym traktuje część dokumentu poświęcona nadrzędnemu celowi zrównoważonego rozwoju: *Zaspokojenie potrzeb i aspiracji ludności jest głównym celem rozwoju. (...) Stabilny rozwój wymaga zaspokojenia podstawowych potrzeb wszystkich ludzi i dania wszystkim możliwości spełnienia ich aspiracji do lepszego życia* (*Nasza Wspólna Przyszłość*, 1991, s. 68). Oba fragmenty jednego z podstawowych dokumentów ONZ na temat zrównoważonego rozwoju nie pozostawiają wątpliwości, że celem tym jest realizacja ludzkich potrzeb i aspiracji. I oba zgodnie mówią o tym, że dojście do tego głównego celu jest uzależnione od stworzenia warunków dających gwarancję realizacji celów minimalnych w postaci zaspokojenia podstawowych potrzeb w skali całej ludzkości. Po II Szczycie Ziemi w Johannesburgu jest oczywiste, że przez wiele kolejnych lat osią idei zrównoważonego rozwoju będą sprawy związane z zaspokojeniem elementarnych potrzeb człowieka. Świadczą o tym zobowiązania zapisane w końcowych doku-

mentach Szczytu, jak Deklaracja Polityczna i Plan Działania, w których przyjęto:

1. Zobowiązania ze sfery socjalnej (zmniejszenie do 2015 r. o połowę liczby ludzi żyjących poniżej granicy ubóstwa, zmniejszenie do 2015 r. o połowę liczby osób bez dostępu do wody pitnej o odpowiedniej jakości i urządzeń sanitarnych, znaczącą poprawę do 2020 r. standardu życia co najmniej 100 milionów mieszkańców obecnie istniejących slumsów; ułatwienie dostępu do tanich odnawialnych źródeł energii, stworzenie dobrowolnego funduszu solidarności na walkę z ubóstwem, ponowienie apelu do krajów bogatych o przeznaczenie min. 0,7 proc. PKB na pomoc dla krajów rozwijających się);
2. Zobowiązania ze sfery zdrowotnej (zmniejszenie o dwie trzecie do 2015 r. wskaźnika śmiertelności wśród niemowląt i dzieci oraz o trzy czwarte wskaźnika śmiertelności matek przy porodzie, zapewnienie dostępu do opieki zdrowotnej, zapewnienie dostępności lekarstw dla wszystkich potrzebujących, dostępności zasobów wody słodkiej);
3. Zobowiązania ze sfery zasobów naturalnych, ochrony przyrody i różnorodności biologicznej (opracowanie do 2005 r. zintegrowanych planów gospodarki wodnej w układzie zlewniowym, doprowadzenie do 2010 r. do znacznego osłabienia tempa wymierania rzadkich odmian fauny i flory; odnowienie do 2015 r. w morzach i oceanach zasobów ryb przetrzebionych przez nadmierne połowy, zaprzestanie do 2020 r. wytwarzania i stosowania środków chemicznych w sposób szkodliwy dla ludzi i środowiska).

Do kwestii poruszonych w związku ze zobowiązaniami przyjętymi na konferencji w Johannesburgu należy jeszcze dołączyć żywo dyskusowany w literaturze przedmiotu zbiór koniecznych zobowiązań ze sfery politycznej.

Jak słusznie podkreślają sygnatariusze *Tez Berlińskich na rzecz Zrównoważonego Rozwoju* (Berlin, 8 października 2005)⁷, rozwój zrównoważony to *rozwój zapewniający rzeczywistą realizację społeczeństwa obywatelskiego poprzez rozwój demokracji i integrację polityk: gospodarczej, zatrudnienia, mieszkaniowej i budownictwa, edukacyjnej i naukowej, zdrowotnej i socjalnej; to rozwój zmierzający do takiego społeczeństwa, w którym są zapewnione wolność i jakość życia dla dzisiejszych i przyszłych pokoleń w ramach polityczno-prawnych uwarunkowań*.

⁷ Tezy Berlińskie na rzecz Zrównoważonego Rozwoju. Deklaracja przyjęta przez uczestników warsztatów badawczych *Perspektywy polsko-niemieckiego partnerstwa na rzecz rozwoju zrównoważonego w Domu Europejskim*. Pełny tekst Tez Berlińskich przytacza Tadeusz Borys. Patrz Borys T., *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju jako wyzwanie globalne*, w: *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, red. Borys T., Wyd. Ekonomia i Środowisko, Jelenia Góra – Białystok 2006, s. 20-22.

⁵ D. Mieth, *Was wollen wir können? Ethik im Zeitalter der Biotechnik*, s. 275. Cyt. za: Chyrowicz B., *Problem argumentacji z odpowiedzialności za przyszłe pokolenia*, w: *Świadomość środowiska*, red. Galewicz W., Universitas, Kraków 2006, s. 31.

⁶ Za Markiem Pietrasiem przez bezpieczeństwo ekologiczne rozumiem taki stan stosunków społecznych, który ogranicza i eliminuje zagrożenia ekologiczne oraz promuje pozytywne działania, służące realizacji wartości istotnych dla istnienia i rozwoju narodów i państw – obecnych i przyszłych pokoleń (por. Pietraś M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, UMCS, Lublin 2000, s. 86).

Z perspektywy wielu obiegowych interpretacji i komentarzy do zasady zrównoważonego rozwoju zaskakujące jest być może to, że w przytoczonych dokumentach prawie się nie wspomina się o ochronie przyrody czy środowiska w tych partiach tekstu, które dotyczą kwestii celów zrównoważonego rozwoju. To nie znaczy, że problem nie pojawia się w innych miejscach. Rzecz w tym, że w analizowanych dokumentach mówi się o ochronie przyrody w kategoriach funkcji służebnej względem celów zrównoważonego rozwoju. W raporcie Komisji Brundtland przyroda jest tylko elementem strategii osiągnięcia tych celów: *Strategia stabilnego rozwoju w najszerszym rozumieniu ma na celu osiągnięcie harmonii między ludźmi i między ludzkością a przyrodą* (*Nasza Wspólna Przyszłość*, 1991, s. 94). A do tego wszystkiego jest zaledwie pojedynczym elementem jednego z siedmiu systemów składowych strategii. Pośrednio przywołuje się ją na myśl w kontekście systemu produkcyjnego (nawet nie gospodarczego, który jest potraktowany oddzielnie), przestrzegającego obowiązków zachowania ekologicznych podstaw rozwoju (*Nasza Wspólna Przyszłość*, 1991, s. 94-95). Podobnie w przypadku przedstawionej listy zobowiązań Światowego Szczytu w sprawie zrównoważonego rozwoju. Tylko w niewielkim stopniu zobowiązania te dotyczą kwestii odnoszących się bezpośrednio do ochrony przyrody, a i tak większość z nich jest podporządkowana trosce o stworzenie warunków do skutecznej walki z ubóstwem. Bardzo dobrze ujęli ten wątek sygnariusze *Tez Berlińskich*. W tej zwięzłej deklaracji stwierdza się krótko: *uwzględnienie ekologicznych uwarunkowań ścieżki rozwoju opartej na ograniczeniach przyrodniczych to tylko konieczny warunek realizacji celów ekonomicznych i społecznych zrównoważonego rozwoju*⁸.

Przechodząc do zagadnienia przedmiotu filozofii zrównoważonego rozwoju. Zgodnie z przyjętą na wstępie tego paragrafu zasadą postępowania, ustalenia dotyczące celów zrównoważonego miały wprowadzić w kwestię przedmiotu filozofii zrównoważonego rozwoju jako zbioru specyficznych dla niego pytań, pół problemowych i zasad konstrukcji modelu rzeczywistości.

Pytania. Na podstawie ustaleń dotyczących celów zrównoważonego rozwoju można stwierdzić, że przedmiotem filozofii zrównoważonego rozwoju są „aspiracje ludzkości” rozpatrywane z punktów widzenia ich istoty, jakości życia, sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej i postępu społecznego – rozmieszczonych w obrębie perspektywy poznawczej określonej przez zasadę sprawiedliwości międzypokoleniowej. Podstawowe pytania filozofii zrównoważonego rozwoju można zatem sformułować następująco: czy nieistniejące – przyszłe – pokolenia mają jakiegokolwiek prawa? czy współcześnie można zasadnie określić potrzeby przyszłych poko-

leń? czym jest sprawiedliwość i czy sprawiedliwość dystrybucyjna i retrybucyjna rozciąga się na przyszłe pokolenia? czy w obecnych warunkach sprawiedliwość wewnątrzpokoleniowa jest do pogodzenia ze sprawiedliwością międzypokoleniową? czym są tzw. „słuszne aspiracje ludzkości” i co je wiąże z „jakością życia”? jakie kryteria należy przyjąć w celu odróżnienia słusznych aspiracji ludzkości od „niesłusznych”? jakie kryteria oddają prawdę o jakości życia? czy „jakość życia” to kategoria obiektywna czy subiektywna? co należy rozumieć przez rozwój społeczno-gospodarczy? jakie warunki polityczne i prawne sprzyjają realizacji zrównoważonego rozwoju? no i oczywiście, jakie znaczenie dla wyjaśnienia tych kwestii mają dawniejsze i współczesne teorie filozoficzne?

Obszary problemowe. Wymienione powyżej pytania zakreślają granice rozważań specyficznych dla filozofii zrównoważonego rozwoju nadając i zapewniając jej status względnie niezależnej dyscypliny filozoficznej. Stąd też w centrum przedmiotu filozofii zrównoważonego rozwoju znajdują się następujące obszary: przemyslenia o charakterze aksjologicznym i etycznym dotyczące jakości życia; analizy z zakresu etyki i filozofii prawa na temat praw przyszłych pokoleń; sprawiedliwości międzypokoleniowej; sprawiedliwości dystrybucyjnej i retrybucyjnej; historyzoficzne rozważania z zakresu problematyki postępu, rozwoju i wzrostu; refleksja na temat współczesnego kryzysu społeczno-gospodarczego w warunkach globalizacji gospodarki; roli społeczeństwa obywatelskiego w realizacji zrównoważonego rozwoju; filozoficznej tradycji filozofii zrównoważonego rozwoju.

Zasady konstrukcji modelu rzeczywistości. Model rzeczywistości filozofii zrównoważonego rozwoju eksponuje wartości i normy zdolne do ochrony jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń – na miarę słusznych aspiracji ludzkości i technologicznych możliwości wprężenia przyrody w kierat tych aspiracji. Bo też – jak trafnie ujmuje problem Włodzimierz Tyburski – *projekty i koncepcje zrównoważonego rozwoju skoncentrowane są głównie na poszukiwaniu możliwości przewyższenia pojawiających się współcześnie zagrożeń dobrostanu człowieka i powstrzymania tych procesów, które godzą w egzystencjalne podstawy bytu ludzkości* (Tyburski, 2005, s. 45). Reguły interpretacyjne odpowiedzi na pytania z zakresu wskazanych powyżej obszarów problemowych przedmiotu filozofii zrównoważonego rozwoju mają na celu opracowanie takiego modelu rzeczywistości, w którym szczególne miejsce zajmie zasada sprawiedliwości międzypokoleniowej, a zwłaszcza wartości i normy, jakie ta zasada nakłada w zakresie zaspakajania potrzeb współczesnych pokoleń – na realizację faktycznych, możliwych i pożądaných aspiracji żyjących ludzi. To z kolei determinuje rodzaj rozważanych kwestii. Najważniejsza z nich dotyczy aksjologicznych

⁸ Por. *Tezy Berlińskie*, op. cit. s. 21,

i deontologicznych gwarancji sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej.

Natomiast co do przyszłych pokoleń. Temat wywołuje szereg dyskusji i kontrowersji, których można uniknąć, jeśli się przyjmie, że to nowa idea kierunkowa o charakterze metodologicznym⁹. Wiąże się z nią taki nakaz zmiany dotychczasowej teorii i praktyki aksjologicznego i normatywnego modelowania rzeczywistości społeczno-gospodarczej, którego nie można logicznie uzasadnić w oparciu o wcześniejsze reguły. Imperatyw dbałości o dobro przyszłych pokoleń jest podstawową dyrektywą metodologii konstrukcji modelu rzeczywistości na miarę postulatów zrównoważonego rozwoju.

3. System aksjologiczny zrównoważonego rozwoju

Na początek kilka uwag terminologicznych na temat aksjologii i wartości. Przechodząc do porządku dziennego nad specjalistycznymi definicjami słownikowymi¹⁰ przyjmuje się tu normatywne, potoczne rozumienie pojęcia „aksjologia”. Aksjologia to system wartości ważnych w danej sferze życia społecznego. Ale, co to takiego „wartość”? Zgodnie ze słownikową definicją, wartością jest *wszystko to, co cenne, godne pożądania lub wyboru, co stanowi ostateczny cel ludzkich dążeń* (Jedynak, 1990, s. 258). Wartością jest zatem rzecz, cecha lub stan rzeczy, zjawisko, które ludzie uznają za cenne. U źródeł przekonania o ich „cennieści” leży stopień ich przydatności dla zaspokojenia określonej ludzkiej potrzeby (Tulibacki, 1994, s. 10). W przypadku zaspokajania przez daną rzecz itd. potrzeby podzielanej przez wielką grupę społeczną należy mówić o tzw. wartościach uznawanych. Wartości uznawane to wartości obowiązujące w danym społeczeństwie i podlegające systemowi kontroli społecznej, broniące za pomocą nagród i sankcji, na ogół obecne w auto-deklaracjach jednostek, w tym także tych, które dotyczą celów działań przez nie podejmowanych lub chociażby tylko pożądanych. Wysunięta przez ONZ idea zrównoważonego rozwoju jest nową propozycją osiągnięcia starych celów. Jak można wywnioskować z części artykułu poświęconej genezie idei zrównoważonego rozwoju, cechuje ją zachowawczość: nie dopuszcza do głosu ani kontestatorów panującego ładu, ani apostołów nowych wartości społecznych i

politycznych. Broni powojennego porządku świata. Co najwyżej, ze względu na globalny kryzys ekologiczny, dopuszcza w nim drobną korektę, przesiewając wpisane weń cele przez sito „słuszných aspiracji ludzkości”. Zatem system aksjologiczny zrównoważonego rozwoju to system wartości uznawanych, ważnych w perspektywie realizacji celów zrównoważonego rozwoju. Cele te zostały określone w poprzednim paragrafie.

Kierując się kryterium sfery rzeczywistości, do której należą wartości zrównoważonego rozwoju, należy wyodrębnić cztery grupy wartości. Zgodnie z trzema filarami zrównoważonego rozwoju są to grupy wartości przypisane do łańców ekologicznego, społecznego i ekonomicznego (wyodrębnione spośród tych sfer rzeczywistości na zasadzie wzajemnych zależności rozumianych jako gwarancje trwałość rozwoju w długim okresie, na ciągnącej się w niewiadome linii następujących po sobie licznych pokoleń) oraz czwarta grupa wartości przenikających wymienione łańce (zgodnie z zasadą integracji wymienionych łańców zrównoważonego rozwoju).

Omawiany poniżej system wartości został opracowany na podstawie jednego z kryteriów przyjętych przez Tadeusza Borysa w celu sporządzenia listy wskaźników zrównoważonego rozwoju dla potrzeb monitorowania polityki zrównoważonego rozwoju na poziomie regionów. Dla kwestii poruszanych w tym artykule istotne jest to, że Borys dokonał przy tej okazji wszechstronnej analizy porównawczej swoistych kodeksów zrównoważonego rozwoju, jakimi są: Światowa Karta Przyrody (5 zasad), Karta Ziemi (Deklaracja z Rio de Janeiro – 27 zasad), zasady przyjęte w Unii Europejskiej (7 zasad), Druga Polityka Ekologiczna Państwa (12 zasad), Europejska Sieć Miast Zrównoważonego Rozwoju (6 zasad) oraz Deklaracja Johannesburgska i Cele Milenijne (Borys, 2003, s. 75-79). Dla omawianego w tym artykule zagadnienia istotne jest to, że wymienione dokumenty powstały z inicjatywy ONZ lub pozostają w ścisłym związku z ideą zrównoważonego rozwoju rozwijana przez tę organizację.

Zgodnie z dokonanymi powyżej ustaleniami, system wartości zrównoważonego rozwoju obejmuje cztery grupy wartości: grupę wspólną dla wszystkich łańców oraz grupy odpowiednie dla ładu ekologicznego, ładu społecznego i ładu ekonomicznego. Jak w każdym systemie również w systemie wartości zrównoważonego rozwoju poszczególne wartości mają różne znaczenie i spełniają odmienne funkcje. Dlatego także w nim należy odróżnić wartości spełniające rolę konstytutywną dla tego systemu (tj. wartości-cele) i wartości odgrywające w nim rolę podrzędną, instrumentalną, podporządkowaną zadaniu urzeczywistnienia wartości-cele (tj. wartości-środki).

1. W pierwszej grupie mieszczą się wartości wspólne dla wszystkich łańców. Z tego względu – zgodnie z podstawowym założeniem zasady

⁹ Jak za Dieterem Birnbacherem stwierdza Barbara Chyrowicz: „Jeśli dzisiaj postulat dbałości o przyszłe pokolenia głosimy ze szczególną mocą, to dlatego, że po raz pierwszy w historii problematyczna staje się sama przyszła egzystencja gatunkowa ludzkości [...]”. (Chyrowicz B., Problem argumentacji z odpowiedzialności za przyszłe pokolenia, w: *Świadomość środowiska*, red. Galewicz W., TAIWPN Universitas, Kraków 2006, s.19.)

¹⁰ Zgodnie z ujęciami słownikowymi aksjologia to: ogólna teoria wartości (filozofia wartości) lub teoria wartości określonego rodzaju (religijnych, etycznych, estetycznych).

zrównoważonego rozwoju w kwestii nadrzędnego charakteru zadania integracji łańdów w stosunku do samych tych łańdów – do tej grupy należą wartości-cele. Oprócz nich w jej skład wchodzi także wartości-środki.

- Wartości-cele są związane z zasadami sprawiedliwości wewnątrz- i międzypokoleniowej, występującymi w znanym, powyżej cytowanym sformułowaniu zrównoważonego rozwoju z Raportu Komisji Brundtland, oraz z granicznymi warunkami możliwości realizacji tych zasad. Należą do nich równy dostęp ludzkości do środowiska i wydolność środowiska, rozumiana jako warunek realizacji ludzkich potrzeb i miejsce spływu ubocznych efektów procesu gospodarowania.
  - Wartości-środki są tu wartościami bezpośrednio związanymi z urzeczywistnianiem wartości-celów. Można w tym miejscu wymienić integrację łańdów, prewencję i przezorność a także skuteczność prawną, techniczną, ekologiczną i efektywność ekonomiczną oraz wysoki poziom ochrony dziedzictwa kulturowego¹¹.
2. Druga grupa obejmuje te wszystkie wartości-środki, które należą do łańdu ekologicznego. Wartości tego rodzaju służą podtrzymaniu życia tak ze względu na zdrowie człowieka, jak i jego dobrostan wyrażany przez poziom zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych. Taką wartością jest wysoki poziom ochrony środowiska przyrodniczego człowieka.
  3. Do trzeciej grupy należą wszystkie wartości-środki związane z łańdem społecznym. Można tu wymienić takie wartości, które są pokłosiem pakietu podstawowych praw politycznych oraz praw kulturalnych i socjalnych, w tym związanych z krzewieniem i umacnianiem struktur społeczeństwa obywatelskiego (a zatem i z uspołecznieniem ochrony środowiska), sprawami wyraźnie zasygnalizowanymi w podanej na początku artykułu definicji zrównoważonego rozwoju. Są to takie wartości, jak: wysoki poziom ochrony środowiska społecznego, budowa stabilnego i sprawnie funkcjonującego systemu demokratycznego popieranego przez większość społeczeństwa, ograniczenie ubóstwa, równouprawnienie płci, poprawa zdrowia ludności, zmniejszenie śmiertelności dzieci i poprawa zdrowia rodzających, regionalizacja i subsydiarność w zakresie podejmowania decyzji, partnerstwo i partycypacja społeczna w ochronie środowiska.
  4. Natomiast czwarta grupa wartości zawiera wartości-środki należące do łańdu ekonomicznego.

W tym przypadku wyraźnie zostaje odzwierciedlony integralny charakter zrównoważonego rozwoju, jako że brak tu wartości odrębnych w stosunku do społecznych i ekologicznych. I nic w tym dziwnego, skoro w wersji zrównoważonego rozwoju przyjętej na potrzeby konstruowanego w tym miejscu systemu wartości gospodarka jest medium między społeczeństwem i przyrodniczymi warunkami jego egzystencji. Komplementarność wartości społecznych i ekonomicznych jest wynikiem założenia o pierwszeństwie celów społecznych przed ekonomicznymi, obowiązującego w ramach zrównoważonego rozwoju. Z kolei komplementarność wartości ekologicznych i ekonomicznych jest efektem ograniczeń nałożonych na gospodarkę przez warunki środowiskowe. Dlatego trzeba tutaj powtórnie wskazać wysoki poziom ochrony środowiska społecznego i ograniczenie ubóstwa oraz wysoki poziom ochrony środowiska przyrodniczego.

4. Edukacja dla zrównoważonego rozwoju

Cele i wartości zrównoważonego rozwoju są realizowane na czterech płaszczyznach: politycznej, prawnej, ekonomicznej i edukacyjnej. Każda z nich rzuca wyzwania filozofii zrównoważonego rozwoju. Polityka, prawo i ekonomia potrzebują filozoficznej legitymizacji dla programów odwołujących się do praw przyszłych pokoleń, zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej, poruszających kwestie sprawiedliwości dystrybucyjnej i retrybucyjnej, posługujących się kategorią jakości życia; odwołujących się do problematyki postępu, rozwoju i wzrostu. Tyle że politycy, prawnicy i ekonomiści rzadko kiedy są zainteresowani zdaniem filozofów w tych kwestiach, rozstrzygając najważniejsze kwestie we własnym gronie. Potrzeby w zakresie filozoficznego doradztwa są znacznie większe w porównaniu z wykorzystaniem potencjału filozofii. Inaczej w przypadku edukacji. Działania edukacyjne są względnie niezależne od tamtych trzech ściśle ze sobą powiązanych obszarów i tradycyjnie otwarte na wpływy ze strony filozofii. Konieczność wypełnienia strategii i programów edukacyjnych subtelną „materią” filozoficzną w postaci wartości i powiązanych z nimi norm zachowania otwiera tu przed filozofami i filozofią stosunkowo rozległą przestrzeń do działania. Związek edukacji dla zrównoważonego rozwoju z działalnością ukierunkowaną na wzmocnienie struktur społeczeństwa obywatelskiego dodatkowo wymaga zainteresowanie filozoficznym dyskursem wielu społecznych podmiotów. W tym kontekście zostaną poniżej omówione podstawowe cele i zasadnicze treści edukacji dla zrównoważonego rozwoju.

Podstawowe cele edukacji dla zrównoważonego rozwoju. Za Zbigniewem Kwiecińskim edukacja będzie rozumiana jako *ogół wpływów na*

¹¹ Ta ostatnia wartość wynika z roli zrównoważonego rozwoju jako antidotum na eko-dyktaturę wymuszone przez konieczność wprowadzenia prewencji ekologicznej lub sytuację głębokiego kryzysu ekologicznego.

jednostki i grupy ludzkie, wpływów sprzyjających takiemu ich rozwojowi i wykorzystywaniu posiadanych możliwości, aby w maksymalnym stopniu stały się świadomymi i twórczymi członkami wspólnoty społecznej, narodowej, kulturowej i globalnej oraz by stały się zdolne do aktywnej samorealizacji własnej, niepowtarzalnej i trwałej tożsamości i odrębności, były zdolne do rozwijania własnego JA poprzez podejmowanie »zadań ponadosobistych«, poprzez utrzymywanie ciągłości własnego JA w toku spełniania zadań dalekich (Kwieciński, 1989). Zgodnie z przytoczoną definicją należy przyjąć, że wstępny etap procesu edukacji polega na określeniu pożądanych cech podmiotu działalności wychowawczej i kształceniowej – tego, co na obszarze edukacji formalnej nazywane jest „sylwetką absolwenta”. Oto ona: Absolwent dysponuje wiedzą o stanie ziemskiego ekosystemu, globalnych skutkach lokalnych decyzji, krzywdzie wyrządzanej społecznościom i pokoleniom, które mają bardzo mały udział lub w ogóle nie uczestniczą w konsumowaniu przyrodniczego kapitału. To także ktoś kto zna podstawowe zależności między przyrodą, społeczeństwem i gospodarką i jest przekonany, że można nimi sterować w stronę osiągnięcia optimum w relacjach między tymi sferami życia. Wie także, że takie optimum przekłada się na zwiększenie konkurencyjności gospodarki i zwiększenie liczby miejsc pracy, że służy rozwojowi małych i średnich przedsiębiorstw. Poza tym posiada kompetencje do podejmowania decyzji i udziału w procesie sterowania zrównoważonym rozwojem z perspektywy pożądanej zrównoważonej przyszłości. Jest kreatywny, potrafi przekraczać utarte schematy i wprowadzać istotne innowacje. Zna swoje prawa i instytucje, za pośrednictwem których można je realizować. Komunikuje się i współdziała z innymi podmiotami społecznymi dla osiągnięcia swoich celów. Wie, co to jest kompromis i zna jego granice. Cechuje go aktywna postawa i gotowość do współdziałania z innymi.

Przedstawiona sylwetka absolwenta jest wynikiem analizy działalności edukacyjnej dla zrównoważonego rozwoju prowadzonej w Niemczech od połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Także poniższe uwagi opierają się na niemieckich doświadczeniach w tym zakresie. Za nimi za podstawę edukacji dla zrównoważonego rozwoju została tu przyjęta koncepcja „kompetencji w zakresie kształtowania otoczenia”. Jest ona zorientowana na rozwój zdolności samodzielnego wydawania sądów w sytuacji ryzyka – a co za tym idzie – predyspozycji do podejmowania innowacyjnych działań.

Zgodnie z tą koncepcją przed edukacją dla zrównoważonego rozwoju stoi zadanie upowszechniania wiedzy i umiejętności koniecznych do działalności na rzecz zrównoważonego stylu życia i gospodarowania. I co w tym przypadku bardzo ważne – edukacja dla zrównoważonego rozwoju jest traktowana jako integralny element edukacji obywa-

telskiej, przygotowującej do aktywnego udziału w życiu społecznym, w tym do uczestnictwa w społecznym procesie decyzyjnym. Celem nie jest przyswajanie form zachowaniach, ale rozwój samodzielności i zdolności niezależnego działania. Kształcenie dla zrównoważonego rozwoju ma pomnażać potencjał twórczy jednostki, jej kompetencje komunikacyjne, zdolność do współdziałania oraz biegłość w rozwiązywaniu dylematów (Michelsen, 2005, s.133-134; Banse, 2005, s. 32-33).

Podsumowując tę część uwag należy stwierdzić, że w edukacji dla zrównoważonego rozwoju na czoło wysuwają się trzy ściśle ze sobą powiązane cele: umiejętność kształtowania przyszłości, społeczna partycypacja i globalna solidarność (Michelsen, 2005, s. 135-140).

Umiejętność kształtowania przyszłości łączy w jeden proces: sterowane przez wyobrażenie przyszłości perspektywne myślenie; wiedzę, fantazję i kreatywność ukierunkowane na znajdowanie niestereotypowych rozwiązań problemów; zdolność do autoprojekcji i samodzielnego działania oraz potencjał kompetentnego udziału w społecznych procesach decyzyjnych.

Społeczna partycypacja jest rozumiana jako zdolność i gotowość do udziału w społecznych procesach podejmowania decyzji i definiowania sytuacji jako problemu społecznego.

Globalna solidarność jest celem wyraźnie związanym z podstawową ideą zrównoważonego rozwoju, jaką jest sprawiedliwość wewnątrz- i międzygeneracyjna. Wyraża się za pośrednictwem wrażliwości i refleksyjności, właściwości charakteru dających o sobie znać w kontekście problematyki konsumpcji zasobów, emisji zanieczyszczeń, konsumpcjonizmu itd. Wiąże się także z szacunkiem do innych kultur, stylów życia, poglądów na świat oraz ze zdolnością do odkrywania i wyjaśniania sobie zasadności ukrytych przesłanek osobistych poglądów i własnych aktów ewaluacyjnych.

Zasadnicze treści edukacji dla zrównoważonego rozwoju. Treści edukacji dla zrównoważonego rozwoju muszą służyć realizacji wskazanych powyżej celów. Dobór konkretnych tematów powinien być oparty na założeniu, że mają umożliwić uczącym się nabycie kompetencji pozwalających im na aktywne i odpowiedzialne uczestnictwo w perspektywnym kształtowaniu rzeczywistości społecznej, gospodarczej i ekologicznej za sprawą takiego kształtowania najbliższego otoczenia, aby przyjęte w nim rozwiązania przyczyniały się do rozwoju świata sprawiedliwszego i mniej uciążliwego dla środowiska.

Przyjęcie takiego punktu wyjścia prowadzi do wniosku o istotnej roli edukacji dla zrównoważonego rozwoju w procesie upowszechnienia świadomości wzajemnych zależności między wpływem antropopresji na system ziemski a zwrotnym oddziaływaniem przekształconego globalnego ekosystemu na świat społeczny i rzeczywistość gospodarczą oraz

o możliwościach sterowania tymi zależnościami przez człowieka w granicach jego kompetencji kształtowania sytuacji na poziomie lokalnym.

Realizacji tak pojmowanej edukacji dla zrównoważonego rozwoju służy koncepcja syndromów. Jej przesłanką jest przekonanie, że łatwiej o konsensus w kwestii zapobiegania nierównowazonemu rozwojowi niż w sprawie konkretnych działań na rzecz zrównoważonego rozwoju. Głęboka wiedza o tym, co było w przeszłości niezgodne z ideą zrównoważonego rozwoju, jest zapleczem trafnych decyzji na przyszłość i rezerwuarem skutecznych działań na rzecz dalszego wzrostu gospodarczego i rozwoju społecznego. Składają się na nią informacje na temat tzw. obszarów patologii. Są to takie miejsca na styku gospodarka-społeczeństwo-przyroda, w których dają o sobie wyraźnie znać zagrożenia. Zadaniem omawianej koncepcji jest modelowanie interakcji człowiek-przyroda w oparciu o ustalone wzory antropogenicznych uwarunkowań globalnych zmian środowiska życia człowieka, typowych dla poszczególnych regionów świata.

Fundamentem tego programu są trzy zasady dydaktyczne i organizacyjne:

1. wiedza interdyscyplinarna – rozumie się przez nią zdolność myślenia sieciowego, łączącego rzeczywistość przyrodniczą i kulturową, warunkującego kompetencje niezbędne do rozwiązywania problemów;
2. Struktury innowacyjne na poziomie edukacji formalnej – traktuje się je jako wzajemne powiązanie perspektyw innowacyjnego rozwoju szkoły i programów nauczania z perspektywami zrównoważonego rozwoju; opierają się na założeniu, że szkoła oddziałuje edukacyjnie jako całość i dlatego stosuje się tu takie instrumenty, jak firmy uczniowskie i ekoaudyt; uważa się je za wydajniejsze niż tradycyjne jednokierunkowe „strategie realizacji” odosobnionych celów;
3. Partycypacyjne (uczestniczące) uczenie się na poziomie edukacji nieformalnej – w myśl zaleceń *Agendy 21* pojmuje się je jako proces ustawicznego wdrażania całych grup społecznych do udziału w dziele zrównoważonego rozwoju (Michalsen, 2005, s. 143-146).

5. Główne problemy i tradycja teoretyczna filozofii zrównoważonego rozwoju

W drugim paragrafie tego artykułu zostały wskazane granice zakreślające obszar przedmiotu filozofii zrównoważonego rozwoju. W tym będą zaprezentowane współkształtujące ów przedmiot problemy filozoficzne. Z uwagi na to, że w ideę zrównoważonego rozwoju jest wpisanych wiele zagadnień filozoficznych, można już na tym wstępnym etapie wyodrębnić filozofii zrównoważonego rozwoju jako samodzielnej subdyscypliny filozoficznej wskazać zbiór lub nawet system takich zagadnień. Koncepcje teoretyczno-metodologiczne, do których

się odwołują filozofowie w trakcie opracowywania tej problematyki, kształtują tradycję filozofii zrównoważonego rozwoju. Do najczęściej rozpatrywanych kwestii należą tu: sprawiedliwość, racjonalność, postęp i utopia.

Sprawiedliwość jest jednym z wiodących tematów filozofii zrównoważonego rozwoju. Co do wagi filozoficznego ujęcia tej kwestii nie pozostawia żadnej wątpliwości przytoczana powyżej (w paragrafie 2) definicja zasady zrównoważonego rozwoju, zawarta w Raporcie Komisji Brundtland pt. *Nasza Wspólna Przyszłość* z 1987 r. Do pojęcia sprawiedliwości odwołuje się wprost sformułowana w 1992 r. 3 zasada Deklaracji z Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju: *Prawo do rozwoju musi być realizowane tak, ażeby sprawiedliwie połączyć rozwojowe i środowiskowe potrzeby obecnych i przyszłych generacji*. W obu dokumentach na temat zrównoważonego rozwoju mowa o sprawiedliwości w dwóch wymiarach: między- i wewnątrzpokoleniowym.

Jak już wspomniano, szczególnie wiele wątpliwości wzbudza zasada sprawiedliwości międzypokoleniowej. Z punktu widzenia fundamentalnych zasad jurysprudenckich jest co najmniej kontrowersyjne odwoływanie się do praw i interesów nieistniejących podmiotów. Filozofowie różnią się między sobą w podejściu do zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej. Irenäus Eibl-Eibesfeldt, John Passmore należą do krytyków tej zasady. W jej obronie występują Hans Jonas, Dieter Bimbacher, John Rawls, Joel Feinberg, E. Marietta, Robert Speamann, Karl Ott, Barbara Chyrowicz, Tomasz Galkowski, Remigiusz Sobański. Wymienieni autorzy zajmują bardzo różne stanowiska. Dyskutanci odwołują się do tak odmiennych nurtów filozoficznych i argumentów, jak: utylityzm, teoria umowy społecznej, etyczna zasada odpowiedzialności, uniwersalna i ponadczasowa idea Człowieka, historyczna ewolucja praw człowieka i obywatela jako stopniowe wydobywanie na jaw możliwości ukrytych w dotychczasowym systemie, prawo do życia, prawo do samorealizacji, godność ludzka, zasada solidarności, hipotetyczny charakter systemu norm prawnych.

Filozofia może odegrać znaczącą rolę w trakcie rozwiązywania zagadnień dotyczących teoretycznego opracowania i praktycznej operacjonalizacji zasady zrównoważonego rozwoju jako prawa sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej. W Raporcie Komisji Brundtland dominuje instytucjonalne i społeczno-polityczne rozumienie sprawiedliwości (Kopfmüller i inni, 2001, s. 135-139). Sprawiedliwość jest tu sprawiedliwością społeczną (*iustitia socialis*), pojmowaną w kategoriach sprawiedliwości dystrybtywnej. Twórcy raportu nie godzą się na wąskie, ekonomiczne ujęcie sprawiedliwości. Eksponują problem kryteriów podziału praw i obowiązków, surowców naturalnych, dóbr ekonomicznych i pozycji społecznej, co sprawia, że

omawiany raport jest zdominowany przez sprawiedliwość dystrybucyjną. Na użytek dyskusji i decyzji politycznych Komisja Brundtland opracowała trzy kryteria sprawiedliwości dystrybucyjnej: własności („Każdemu według jego stanu posiadania”), potrzeb („Każdemu według potrzeb”) i zasług („Każdemu według jego zasług”) oraz reguły ich stosowania. Poniżej pewnego poziomu życia określonego przez podstawowe potrzeby ma obowiązywać kryterium potrzeb, powyżej – nade wszystko kryterium osiągnięć. Jak z tego wynika, w Raporcie Komisji Brundtland sprawiedliwość jest pojmowana zarówno jako cel współczesnego i przyszłego narodowego oraz międzynarodowego rozwoju, jak też – ze względu na swe niedostatki, na niesprawiedliwość – jako zasadniczą przyczyną problemów globalnych oraz konfliktów.

W związku z tym szczególnie duże znaczenie mają filozoficzne dyskusje dotyczące konkretnych zagadnień teorii sprawiedliwości, jak np. sprawiedliwość dystrybucyjna lub przedstawione powyżej kryteria sprawiedliwości dystrybucyjnej (własności, potrzeb i zasług). Ale nie tylko. Filozoficzne analizy zagadnień łączonych z problemem sprawiedliwości retribucyjnej oraz tym, co za Jean-Paul Sartre’em nazywane jest problemem „brudnych rąk”, także mają istotne znaczenie dla zrozumienia i rozwinięcia teoretycznych oraz praktycznych aspektów zasady zrównoważonego rozwoju. W pierwszym przypadku rzecz dotyczy stosunku sprawiedliwości dystrybucyjnej i retribucyjnej. W drugim – skomplikowanych relacji między ideałami i moralnymi obowiązkami a chaosem typowym dla różnych sfer życia społecznego, przede wszystkim polityki.

Z punktu widzenia wdrażania zrównoważonego rozwoju coraz większej wagi nabiera wspomniane zagadnienie kryteriów sprawiedliwości dystrybucyjnej. Jest ono również szeroko omawiane przez filozofów. Chociaż sprawa kryteriów sprawiedliwości dystrybucyjnej nie jest zamknięta przez filozofów, prowadzone przez nich dyskusje i spory ukazują rolę, jaką mają do odegrania. Za przyznaniem dominującej pozycji kryterium własności opowiada się np. przedstawiciel radykalnego liberalizmu Robert Nozick (Nozick, 1999). Takie stanowisko prowadzi do przyjęcia założenia o pełnej wolności celów gospodarczych. W tym ujęciu sprawiedliwość dystrybucyjna redukuje się do pewnej formy sprawiedliwości kompensacyjnej, w której człowiek może co najwyżej liczyć na dystrybucję dóbr w formie odszkodowań i restytucji mienia. I na nic więcej. Dopiero kryterium potrzeb zmienia ten stan rzeczy. Skłania do przyjęcia założenia o niepełnej wolności celów gospodarczych. Ogranicza własność przez przyjęcie tezy o powszechnym przeznaczeniu dóbr i w jakiejś mierze przyznaje do niej prawo wszystkim nie posiadającym własności. I tu wyłania się problem – według jakiej miary, tzn. według jakich potrzeb i czyich potrzeb? Niskie dochody nie są

uniwersalną miarą potrzeb nie zaspokojonych, jak trafnie wywodzi Serge-Christophe Kolm (Kolm, 1998, s. 588). Świadomość takiego stanu rzeczy od wielu lat prowadzi badaczy do analiz potrzeb w kategoriach „względnej ubóstwa” – np. W. Garry Runcinman, Peter Townsend. Jeszcze inaczej sprawa wygląda w przypadku odwołania się do kryterium osiągnięć. We współczesnej literaturze filozoficznej to kryterium jest mocno eksponowane. Według wielu autorów patrzących na sprawę przez pryzmat poziomu akceptacji nierówności, zasługuje na uznanie za najlepsze kryterium sprawiedliwości społecznej. Inni jednak zwracają uwagę na to, że kryterium zasług ma szereg mankamentów. Jako słuszny warunek różnicowania statusów i dochodów jednostek, jest niewłaściwe jako kryterium stratyfikacji narodów i państw. A przecież w tę stronę idą praktyczne próby zastosowania zasady zrównoważonego rozwoju w polityce międzynarodowej, w której jest ona zasadą ładu globalnego.

Racjonalność to kolejne zagadnienie ważne z punktu widzenia idei zrównoważonego rozwoju. Samo istnienie idei zrównoważonego rozwoju świadczy o tym, że dotychczasowa idea rozwoju, oparta na fundamencie permanentnego wzrostu gospodarczego, stała się wątpliwa, zaś wpisana w nią racjonalność jest co najmniej nieoczywista. Racjonalność jest podstawowym problemem filozofii. Liczne filozoficzne propozycje rozwiązania tego problemu różnią się między sobą. Jednak przyjęcie założenia o niesprzeczności między zrównoważonym rozwojem i nowoczesnym społeczeństwem pluralistycznym – co wydaje się uzasadnione w świetle genezy i dotychczasowej praktyki zrównoważonego rozwoju – poważnie ogranicza pulę potencjalnych koncepcji racjonalności i prowadzi do skoncentrowania uwagi na tzw. racjonalności kulturowej, za którą opowiadają się krytycy tradycyjnej metafizyki. Jak twierdzi Armin Grunwald, tak pojmowana racjonalność jest wytworem społecznym, mającym określony cel do realizacji (Grunwald, 2004, s. 58). Przedstawione pojmowanie racjonalności przez filozofów otwiera przed społeczeństwem perspektywy poznawcze, instrumentalne i ewaluacyjne określenia możliwości i granic społecznego tworzenia rzeczywistości.

Idea zrównoważonego rozwoju jest także nową wersją ideału postępu. Zgodnie z nim przyjmuje, że jest możliwa zdecydowana poprawa ogólnego bilansu szczęścia – zarówno w wymiarze życia jednostkowego, jak i społecznego – na skutek stopniowej, ale radykalnej zmiany sytuacji człowieka w świecie na lepsze: w związku ze stymulowaniem przez rozwój wiedzy procesów wiodących do ograniczania żywiołowości na rzecz wolności i autonomii oraz rozwoju etycznego człowieka. Ponieważ idea postępu jest wytworem filozofii oświecenia trzeba przyjąć – jak trafnie zauważa Lech Gawor – że zrównoważony rozwój jest współczesną wersją oświeceniowej myśli społecznej (Gawor, 2004, s.

91). Tym samym również filozofia zrównoważonego rozwoju pozostaje na gruncie oświeceniowej tradycji filozoficznej. Przedstawione tezy mają bardzo istotne konsekwencje, ponieważ dotyczą one zasadności tego konceptu. Zasadność idei zrównoważonego rozwoju może być podważona, gdyż we współczesnej literaturze filozoficznej nie brakuje wywodów negujących ideał postępu, mówiących wręcz o upadku idei postępu (Krasnodębski, 1991, s. 265-276), a także o schyłku modernizmu, któremu dało początek oświecenie. A przecież od rozstrzygnięcia tej kwestii zależy racjonalność całego projektu zrównoważonego rozwoju jako zespołu przedsięwzięć stymulowanych przez ideę poddającą rewizji dotychczasowe *ratio* kultury Zachodu.

Czy zatem zrównoważony rozwój jest utopią? Czy twierdząca odpowiedź to wyrok na samą ideę zrównoważonego rozwoju? To ważne filozoficzne pytania. Choć nie bez zastrzeżeń, na pierwsze z nich odpowiadają twierdząco Zbigniew Hull, Leszek Gawor i Zdzisława Piątek (Hull, 2003, s. 24; Gawor, 2004, s. 94-95; Piątek, 2004, s. 77). Jednak na drugie odpowiadają negatywnie. Ich zdaniem to, że zrównoważony rozwój jest utopią, nie znaczy, że jest także mrzonką, kolejnym programem szczęśliwego społeczeństwa przechodzącym ze stoickim spokojem obok kwestii możliwości wprowadzenia go w życie. Filozofowie podkreślają, że bycie taką utopią nie przekreśla jego racjonalnego charakteru. Przede wszystkim dlatego, że jest utopią, której nie dotyczą oskarżenia poddające w wątpliwość klasyczną postać oświeceniowej idei postępu. Najcięższy zarzut pod adresem tej wersji idei postępu dotyka bowiem kwestii racjonalności w wersji, która na powyższych stronach – mimo że oczywiście nie brak filozofów, którzy skorzy są wciąż do jej akceptacji – została zanegowana. To metafizyczna wersja rozumu obiektywnego, zgodnie z którą racjonalne uzasadnienie opiera się na zasadach niezależnych od swego społecznego i kulturowego kontekstu.

Zakończenie

Żadna idea nie jest niezmienna w czasie i przestrzeni. Każda ma swoją historię. Na każdej odciskają swoje piętno ludzie i instytucje. Tak jak każda wielka idea społeczna czy polityczna idea zrównoważonego rozwoju jest poddana presji czasów. Oddziałują na nią teoretycy-interpretatorzy. Mniej czy bardziej celowo przekształcają ją w duchu bliskich im stanowisk filozoficznych, przyjętych przez nich tradycji teoretyczno-metodologicznych nauki czy podzielanych przekonań ideologicznych i światopoglądowych. Jej kształt ewoluuje pod wpływem kontaktu z praktykami. Świadomie lub nie spychają ją w utarte koleiny własnej sfery działalności, obowiązujących w niej stereotypów postrzegania świata i standardów działania. Jak szewc skórę – jak o losie innej idei przed wiekami pisał Erazm z Rotterdamu

– rozciągają ją politycy na użytek doraźnych korzyści i interesów partii, grup społecznych czy narodów. Przywódcy biednego Południa na ogół widzą w niej coś innego niż przywódcy bogatej Północy. W końcu jej postać zależy od świadomości zwykłych ludzi, którzy w naturalny dla siebie sposób odczytują jej kody przez okulary posiadanej wiedzy, żywionych przekonań, osobistej wrażliwości i codziennej praktyki życiowej.

Dokonujące się zmiany muszą znaleźć odzwierciedlenie w filozoficznej refleksji poświęconej zrównoważonemu rozwojowi. Przedstawiony zarys filozofii zrównoważonego rozwoju musi wraz z nimi ulegać przeobrażeniom. Rzecz w tym, aby nie prowadziły one do utraty specyfiki tej nowej subdyscypliny filozoficznej, specyfiki mającej swoje źródła w początkach omawianej idei społecznej i politycznej.

Literatura

1. BANSE G., Znaczenie nauki, badań i kształcenia dla zrównoważonego rozwoju. Uwagi wprowadzające, w: *Zrównoważony rozwój: Od naukowego badania do politycznej strategii*, red. Banse G., Kiepas A., Edition Sigma, Berlin 2005.
2. BLACKBURN S., *Oksfordzki słownik filozoficzny*, KiW, Warszawa 1997.
3. BORYS T., Regionalne wskaźniki zrównoważonego rozwoju, w: *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN, vol. 16, Politechnika Lubelska, Lublin 2003.
4. BORYS T., Edukacja dla zrównoważonego rozwoju jako wyzwanie globalne, w: *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, red. Borys T., Wyd. Ekonomia i Środowisko, Jelenia Góra – Białystok 2006.
5. CHYROWICZ B., Problem argumentacji z odpowiedzialności za przyszłe pokolenia, w: *Świadomość środowiska*, red. Galewicz W., TAIWPN Universitas, Kraków 2006.
6. CZARNOWSKI S., Idee kierownicze ludzkości, w: *Wybór pism socjologicznych*, KiW, Warszawa 1982.
7. DENTLER N. A., *Major American Social Problems*, Rand McNally, Chicago 1967.
8. DOMKA L., *Kryzys środowiska a edukacja dla ekorożwoju*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 1998.
9. FRYSZTACKI K., Problemy społeczne, w: *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000.
10. GŁOMBIK C., *Metafizyka kultury. Grabmann – Maritain – neoscholastyka polska*, KiW, Warszawa 1982.
11. GRUNWALD A., Pragmatische Rationalität als Reflexionsbegriff in der Angewandten Ethik; w:

- Fobel P., Banse G., Kiepas A., Zecha G. (Hrsg.), *Rationalität in der Angewandten Ethik*, Banska Bystrica 2004.
12. GAWOR L., Sustainable development jako współczesna wersja oświeceniowej filozofii społecznej w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN, vol. 26, Politechnika Lubelska, Lublin 2004.
  13. HULL Z., Filozofia zrównoważonego rozwoju, w: *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Monografie Komitetu Inżynierii Środowiska PAN, vol. 16, Politechnika Lubelska, Lublin 2003.
  14. HULL Z., Filozofie zrównoważonego rozwoju, w: *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. Papuziński A. Wyd. Branta, Bydgoszcz 2005.
  15. JEDYNAK S. (red.), *Słownik etyczny*, Wyd. UMCS, Lublin 1990.
  16. KOLM S-CH., Dystrybucyjna sprawiedliwość, w: *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, red. Goodin R. E., Pettit Ph., KiW, Warszawa 1998.
  17. KOPFMÜLLER J., BRANDL V., JÖRISSEN J., PAETAU M., BANSE G., COENEN R., GRUNWALD A., *Nachhaltige Entwicklung integrativ betrachtet. Konstitutive Elemente, Regeln, Indikatoren*, Edition Sigma, Berlin 2001.
  18. KRASNODEBSKI Z., *Upadek idei postępu*, PiW, Warszawa 1991.
  19. KWIECIŃSKI Z., Składniki i aspekty edukacji. Potrzeba całościowego ujęcia, w: *Socjalizacja – osobowość – wychowanie*, red. Muszyński H., Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1989.
  20. MARIS R. W., *Social Problems*, Dorsey Press, Chicago 1988.
  21. MARTENS E., SCHNÄDELBACH H., O aktualnej sytuacji filozofii w: *Filozofia. Podstawowe pytania*, red. Martens E., Schnädelbach H., Wiedza Powszechna, Warszawa 1995.
  22. MATCZAK P., *Problemy ekologiczne jako problemy społeczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2000.
  23. MEADOWS D. L. i in., *The Limits to Growth*, Universe Books, New York 1972; wyd. pol., *Granice wzrostu*, PWE, Warszawa 1973.
  24. MICHELSEN G., Kształcenie dla zrównoważonego rozwoju: polityka – teoria – praktyka, w: *Zrównoważony rozwój: Od naukowego badania do politycznej strategii*, red. Banse G., Kiepas A., Edition Sigma, Berlin 2005.
  25. *Nasza wspólna przyszłość, Raport Światowej Komisji do spraw Środowiska i Rozwoju*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1991.
  26. NISBET R. A., Introduction: The Study of social problems, w: *Contemporary social problems*, red. Merton K., Nisbet R. A., Harcourt, New York 1966.
  27. NOZICK R., *Anarchia, państwo, utopia*, Alet-heia, Warszawa 1999.
  28. PAPUZIŃSKI A., Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju. Zrównoważony rozwój a *iustitia socialis*, w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., vol. 26, Politechnika Lubelska, Lublin 2004.
  29. PAPUZIŃSKI A., Zrównoważony rozwój a współczesny problem ekologiczny: ontologia polityki ochrony środowiska, w: *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, red. Papuziński A. Wyd. Branta, Bydgoszcz 2005.
  30. PAPUZIŃSKI A., Interpretacje zasady zrównoważonego rozwoju w polskiej literaturze naukowej, w: *Zrównoważony rozwój: Od naukowego badania do politycznej strategii*, red. Banse G., Kiepas A., Edition Sigma, Berlin 2005.
  31. PAPUZIŃSKI A., Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju w: *Etyka wobec współczesnych dylematów*, red. Kalka K., Papuziński A., Wyd. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2006.
  32. PAPUZIŃSKI A., 2006, Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie, w: *Problemy Ekorozwoju. Studia Filozoficzno-Sozologiczne*, vol. 1, no 2.
  33. PAPUZIŃSKI A., Polska strategia edukacji ekologicznej w świetle doświadczeń edukacyjnych na rzecz zrównoważonego rozwoju w Niemczech, w: red. Borys T., *Edukacja dla zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Ekonomia i Środowisko, Jelenia Góra – Białystok 2006.
  34. PAPUZIŃSKI A., Ekofilozofia a filozofia zrównoważonego rozwoju, artykuł zakwalifikowany do druku w: *Obszary badań nad zrównoważonym rozwojem*, red. Poskrobko B., seria KCiŚ PAN Studia nad zrównoważonym rozwojem, t. 3, Warszawa 2007.
  35. PIĄTEK Z., Czy koncepcja zrównoważonego rozwoju jest utopijna, w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., vol. 26, Politechnika Lubelska, Lublin 2004.
  36. PIETRAŚ M., *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*, UMCS, Lublin 2000.
  37. TULIBACKI W., *Etyka i nauki biologiczne*, Wyd. ART, Olsztyn 1994.
  38. TYBURSKI W., O niektórych aksjologicznych przesłankach zrównoważonego rozwoju, w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Politechnika Lubelska, Lublin 2004.